

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2005

Feministisen kritiikin haaste mediatutkimukselle

Anu Koivunen

Julkaisija: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Turku
1997
Julkaisu: Kanavat auki!
Televisiotutkimuksen lukemisto/ toim. Anu Koivunen
ja Veijo Hietala
Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen
julkaisu A: 61
ISSN 0788-7906
s. 209-214

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi
opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

Feministisen kritiikin haaste mediatutkimukselle

Ranskalainen filosofi Simone de Beauvoir esitti teoksessaan *Toinen sukupuoli* (1949) teesin, joka edelleen innoittaa eri alojen naistutkijoita: naiseksi ei synnytä, vaan naiseksi tullaan. Mutta mitä "tuleminen" tarkoittaa? Miten se tapahtuu? Näihin kysymyksiin on akateemisen naistutkimuksen noin kolmikymmenvuotisessa historiassa vastattu monin eri tavoin: rotu, etnisuus, seksuaalisuus, luokka, ikä ja uskonto sekä monet muut tekijät vaikuttavat siihen, miten "naiseksi tullaan".

1980-luvulta lähtien myös tavallisimmin ihmisyyden ja neutraalin yksilöllisyyden normina pidettyä maskuliinisuutta on alettu tutkia ja purkaa sukupuolena, joka kietoutuu ruumiillisuuteen ja seksuaalisuuteen. 1990-luvulle tultaessa sukupuolen problematisoiva kenttä onkin huomattavan moniääninen: naisia ja naisten elämää naisnäkökulmasta tutkiva naistutkimus, sukupuolikonstruktion hierarkkisuutta ja epäsymmetrisyyttä analysoiva feministinen tutkimus, mieheyttä ja maskuliinisuutta tutkiva miestutkimus, sukupuolen ja seksuaalisuuden kytköksiä kyseenalaistava, homo- ja lesbotutkimus sekä ns. queer-tutkimus. Nimityksiä on monia ja usein ne leikkaavat toisiaan. Yhtä kaikki tämä kenttä on osoittanut, miten sukupuoli on kaikkea muuta kuin itsestään selvä, "luonnollinen" tai vakaa identiteetin perusta. "Tulemisella" ei näin ole annettua päämäärää, esim. naiseuden tai mieheyden selkeää mallia: elettyinä ja koettuna ominaisuutena sukupuoli määräytyy ja muotoutuu suhteessa muihin, esimerkiksi edellä mainittuihin identiteetteihin määrittäviin tekijöihin. "Tuleminen" on näin päättymätön prosessi.

Feministinen tutkimus on kuitenkin osoittanut, miten sukupuoleen liittyy aina kysymys *vallasta*: naiseutta ja mieheyttä säädellään, hierarkkisoidaan ja sanktioidaan suhteessa seksuaalisuuteen, ruumiillisuuteen ja sosiaalisiin identiteetteihin. Amerikkalainen nykyfilosofi Judith Butler onkin teoksessaan *Gender Trouble* (1990) vakuuttavasti osoittanut, miten sukupuolesta tässä mielessä voidaan puhua pakkomekanismina, "heteroseksuaalisena matriisina". Tällöin sukupuolta ei ymmärretä ominaisuudeksi,

joka jollakin yksilöllä "on", vaan *prosessiksi*, jossa yksilöt ja heidän ruumiinsa saavat historiallisen ja kulttuurisen merkityksensä - ne tulevat ymmärrettäviksi - suhteessa olemassa oleviin identiteettikategorioihin 'nainen' ja 'mies'. Tämä prosessi pyrkii järjestämään kaikki ruumiit (geenit, kromosomit, sukurauhaset, genitaalit), halut (hetero, homo, bi, queer) ja sosiaaliset identiteetit (nainen, mies, transhenkilöt, genderblenderit) kaksinapaiseen malliin, jossa miehinen ja naisinen täydentävät toisiaan. Tällaisena heteroseksuaalinen matriisi pyrkii esittämään kaikki ruumiit, sukupuolet ja halut "luonnollisena" - ja vastaavasti merkitsemään kaikki malliin sopimattomat elementit "poikkeamiksi" tai "epänormaaleiksi".

Jos ja kun sukupuolta tuotetaan ja tehdään jatkuvasti arkielämän eri käytännöissä (toiminnassa, ajatuksissa, puheissa) sekä erilaisissa representaatioissa, olennaiseksi tutkimustehtäväksi nousee näiden käytänteiden ja representaatioiden analysointi ja purkaminen. Mediatutkimuksen kentässä naistutkijat ovat 1960-luvun lopulta lähtien pohtineet, miten mediat osallistuvat sukupuolen tuottamiseen. Miten esimerkiksi televisio toimii ns. *sukupuoliteknologiana*: millaisia sukupuolen merkityksiä se mahdollistaa, millaisia se ensisijaistaa? Sekä Kaarina Nikusen että Pertti Näräsen artikkelit tarkastelevat 1990-luvun televisio-ohjelmia eräänlaisina määrittely-foorumeina. Molemmissa artikkeleissa huomio kiinnittyy ohjelmien tapaan kommentoida kulttuurissa vallitsevia sukupuolen merkityksiä ja hierarkioita, joihin voidaan tarttua paitsi ideologian (ks. ideologiakritiikki) myös *diskurssin* ja *representaation* käsittein.

Käsite representaatio viittaa ajattelumalliin, jossa oletetaan, että todellisuus näyttäytyy meille, se saa merkityksensä, ja sitä tulkitaan erilaisissa representaatioissa - kielenkäytössä, ajattelutavoissa, teksteissä, kuvissa ja äänissä. Termille representaatio ei ole hyvää suomen kielistä vastinetta: se sekä esittää että edustaa jotakin, joka kuitenkin tulee läsnäolevaksi ja saa merkityksensä vain representaatioiden kautta. Representaatio merkitsee siis jonkin asian tai ilmiön jäsentämistä ja ilmaisemista, sen merkityksellistämistä ja ymmärrettäväksi tekemistä tulkitsemalla se suhteessa muihin representaatioihin. Näin representaatiot ovat poliittisia: samalla kun olemassaolevat esittämisen muodot mahdollistavat sanomisen, ne määrittävät ja rajoittavat representaatioita, eli sitä mitä voidaan sanoa, kuvata ja esittää.

Tällaiseen representaation käsitteeseen rinnastuu myös diskurssin käsite, joka on saanut useita erilaisia määritelmiä (vrt. narratologia). Useimmiten sitä käytetään viittaamaan esittämisen tapoihin merkityksiä tuottavana sekä korostamaan esittämisen materiaalisia ja ideologisia ulottuvuuksia. Ranskalainen filosofi Michel Foucault on viitannut diskurssilla tiedon ja vallan kytköksiin. Foucaultilaisen ymmärryksen mukaan tiettyä ilmiötä (esim. seksuaalisuus tai sukupuoli) ei voida käsittää sitä määrittävien

diskurssien (esim. erilaiset uskonnolliset, lääketieteelliset, juridiset, biologiset, sosiologiset, fiktiiviset jne. "totuudet" seksuaalisuudesta) ulkopuolella. Sukupuoli on yhtä kuin tapa tai tavat ymmärtää sukupuoli. Tässä ajattelutavassa diskursseilla tarkoitetaan ajattelutapoja, käsityksiä ja olettamuksia, joita erilaiset instituutiot (lainsäädäntö, kasvatus, kirkko, aatteelliset järjestöt, kirjallisuus, televisio, lehdistö, elokuva jne) vahvistavat, arvottavat ja hierarkkisoivat. Esimerkiksi naiseuden diskursseja - eli naiseutta - tuotetaan suhteessa seksuaalisuuden, ruumiillisuuden, perheen, kansallisuuden, luokan ja etnisyyden diskursseihin. Erilaisissa uskonnollisissa, eettisissä, biologisissa, lääketieteellisissä, juridisissa, kirjallisissa, kuvallisissa ym. diskursseissa naiseutta määritellään, nimetään, kuvaillaan, metaforisoidaan, selitetään ja arvotetaan. Toisaalta diskurssit - niiden kantamat ideologiat ja mentaliteetit - materialisoituvat kuvissa, teksteissä ja käytänteissä: me voimme analysoida niitä vain representaatioiden kautta, mikä muodostaakin lähtökohdan ja motivaation esimerkiksi televisiossa rakennettujen naiseuden diskurssien - naiskuvien - analyysille.

Sekä representaation että diskurssin käsitteissä korostuu itse esittämisen (kuvaamisen, kertomisen, ajattelemisen, tietämisen) prosessin merkityksiä tuottava luonne: representaatiot eivät vain "heijasta" mitään "jo" olemassa olevaa todellisuutta vaan aktiivisesti tuottavat sitä antamalla sille merkityksiä. Näin ne ovat samalla aina kytköksissä kaikkiin muihin, aiempiin representaatioihin. Tästä seuraa myös, ettei "sisältöä" (mitä sanotaan) voida tutkia irrallaan "muodosta" (miten sanotaan). Näin esimerkiksi television nais- tai mieskuvia ei ole mielekästä analysoida (vain) vertaamalla niitä eläviin naisiin tai miehiin ja kysymällä, täsmääkö kuvien sisältö "todellisuuden" kanssa. Sen sijaan on mielekästä kysyä, millaisia naiseuden/ mieheyden diskursseja kuvat tuottavat ja miten ne ovat suhteessa television tuottamisen ja vastaanottamisen konteksteihin. Tätä kautta myös katsojien omat kokemukset - ristiriidan, samastumisen tms. tunteet - tulevat osaksi tutkimuskysymystä. Mediarepresentaatiot ja niiden vastaanotto ovat esimerkiksi työelämän, urheilun tai sosiaalipolitiikan rinnalla yksi monista käytänteistä, jotka jatkuvasti tuottavat, muokkaavat, kiistävät ja uusintavat sukupuolikategorioita. Siksi esimerkiksi kulttuuristen "nais- ja mieskuvien" tutkiminen on tärkeää: se on niiden ehtojen tutkimista, joiden puitteissa naisiksi ja miehiksi ruumiillistettujen elävät ihmiset merkityksellistävät kokemuksiaan ja identiteettiään.

Katsomiskokemuksista lähtevä nais- ja mieskuvatutkimus (Mistä kertoo se, että televisio on täynnä entisiä tai nykyisiä missejä tai se, että uutiset ja ajankohtaisohjelmat ovat täynnänsä puhuvia miesten päitä? Mistä kertoo perhesarjojen ja parisuhdeohjelmien buumi? Ketä puhuttelevat sketsiohjelmien homostereotypiat?) edustaa sukupuolen problematisoivan mediatutkimuksen pitkäikäisintä juonetta, joka usein on yhdistetty laji-

tyypin ja kerronnan analyysiin. Näin tapahtuu sekä Nikusen että Näräsen artikkeleissa; Kaarina Nikusen kirjoituksessa keskeisenä kysymyksenä on lisäksi feministisen kritiikin mahdollisuus televisioinstituutiossa. Sukupuoli-diskurssien tai -representaatioiden tekstianalyysin rinnalla on pohdittu myös tuotannon ja tekijyyden konteksteja: miten sukupuoli merkitsee ja miten sukupuolta tuotetaan kanavien päätöksenteossa ja ohjelmatuotannossa: millaisia ohjelmia tehdään, kuka ne tekee ja kenelle?

Kolmantena juonteena on 1970-luvun lopulta lähtien ollut voimakas laadullisen yleisötutkimuksen perinne: miten sukupuoli jäsentyy ohjelmien vastaanottamisessa ja yleensä television katselussa? Birminghamin Nykykulttuurin tutkimuskeskuksessa (CCCS) toimi 1970-luvulla naistutkimus-ryhmä, joka kritikoiti sukupuolisokeaa kulttuurintutkimusta (*Women Take Issue*, 1978), ja 1980-luvun alussa julkaistunkin ensimmäiset tutkimukset saippuaopperoiden naisyleisöistä (Dorothy Hobson, Charlotte Brunsdon, Christine Geraghty). Saippuaopperoiden ja muiden naisille julkilausutusti suunnattujen ohjelmien vastaanoton tutkimus on pitkään ollut tunnetuinta feminististä televisiotutkimusta. Tuija Modinoksen artikkeli tässä teoksessa edustaa feministitutkijoiden kiinnostusta musiikkivideoihin, joita on tarkasteltu paitsi yleisötutkimuksen, myös tekstuaalisen analyysin ja tähti-kuva-analyysin näkökulmista. Tällöin on pohdittu esimerkiksi Madonna-videoiden merkityksiä sukupuolen ja seksuaalisuuden kategorioiden horjuttajana (esim. Cathy Schwichtenbergin artikkeli teoksessa *Kuva ja vastakuvat*). Iris Ruohon tähän lukemistoon sisältyvä artikkeli taas on esimerkki feministisestä perhesarjojen puhuttelun ja vastaanoton tutkimuksesta.

1980-luvun puolivälistä lähtien vastaanoton ja tekstien tutkimus on saanut rinnalleen myös katsomiskonteksteihin suuntautuneen televisio-historialliseen tutkimukseen. Tällöin on tarkasteltu erityisesti television kytkeytymistä konsumerismin eli kulutuskulttuurin, kuten myös perheen historiaan. Miestutkimukselliset, samoin kuin homo- ja lesbo/queer-tutkimukselliset kysymyksenasettelut, ovat toistaiseksi näkyneet selvimmin media-representaatioiden ja vastaanoton tutkimuksessa.

Kirjallisuus:

- Helen Baehr & Gillian Dyer (eds), *Boxed In: Women and Television*. NY: Pandora, 1987.
- Helen Baehr & Ann Gray (eds), *Turning It On. A Reader in Women & Media*. London: Arnold, 1996.
- Mary Ellen Brown (ed), *Television and Women's Culture. The Politics of the Popular*. London: Sage, 1990.
- Charlotte Brunson, Julie D'Acci & Lynn Spigel (eds.), *Feminist Television Criticism. A Reader*. Oxford UP 1997.
- Pia Livia Hekanaho et al (toim), *Uusin silmin. Lesbien katse kulttuuriin*. Helsinki: Yliopistopaino, 1996.
- Anu Koivunen, *Isänmaan moninaiset äidinkasvat. Suomalainen sotavuosien naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku: SETS, 1995.
- Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim), *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 1996.
- Mikko Lehtonen, *Merkityksen maailma*. Tampere: Vastapaino, 1997.
- Mikko Lehtonen (toim.), *Aatamin puvussa. Liaanilla Hemingwaysta Königiin*. Tampereen yliopisto, Yleinen kirjallisuustiede, julkaisuja 28. Tampere 1995.
- Kaarina Nikunen, *Naisellisuuden naamiot. Kuva, katse ja representaation politiikka*. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos, julkaisuja Sarja A 89/1996.
- Leena-Maija Rossi (toim), *Kuva ja vastakuvat. Sukupuolen esittäminen ja katseen politiikka*. Helsinki, Gaudeamus 1995.
- Cathy Schwichtenberg (ed), *The Madonna Connection*. Boulder: Westview Press, 1993.
- Jorma Sipilä & Arto Tiihonen (toim), *Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan*. Tampere: Vastapaino, 1994.
- Lynn Spigel & Denise Mann (eds), *Private Screenings. Television and the Female Consumer*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992.

Pohdintatehtäviä:

1. Pohtikaa esimerkkejä nykyisistä televisio-ohjelmista, jotka Nikusen ja Näräsen analysoimilla tavoilla joko ironisoivat ja parodioivat sukupuolen ja seksuaalisuuden konstruktioita tai osallistuvat "symboliseen sukupuolisoitaan".
2. Miten eri tavoin televisio puhuttelee nais- ja mieskatsojia? Miettikää missä määrin näkemyksemme ohjelmatyyppien "nais- tai miesvetoisuudesta" perustuu itse ohjelmiin, missä määrin esioletuksiimme naisten ja miesten erilaisista kiinnostuksen kohteista?
3. Millaista "sukupuoliteknologiaa" Kotikadun tapaiset perhesarjat ovat? Miten ne tuottavat sukupuolta? Vahvistavatko vai rikkovatko ne kaksinapaista mallia?
4. Onko suomalaisessa televisiossa sijaa muille kuin heteromatriisiin kaltaisille sukupuoli konstruktioille? Pohtikaa kysymystä eri ohjelmatyyppien valossa.

KUVA: YLE/TV 2 tiedotus